

U spomen na groficu Apoloniju Lang, suprugu Kršte Frankapana, u povodu 500. obljetnice smrti*

Ivan Jurković

Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

Odsjek za povijest

ivan.jurkovic@unipu.hr

DOI <https://www.doi.org/10.17234/9789533792262.04>

SAŽETAK

U dijelu je Duždeve palače (*Palazzo Ducale*), koji je nazivan Torresella, grof Krsto Frankapan za trajanja Rata Cambraiske lige proveo kao mletački uznik gotovo pet godina (1514.–1519.). Nakon njegova premještanja u zatvor u Milano, uspjelo mu je sredinom listopada 1519. pobjeći iz zatočeništva – pet tjedana nakon (ne)očekivane smrti njegove supruge Apolonije Lang. Njezino je tijelo prema kazivanju Marina Sanuda otpremljeno iz Milana u jedan od Krstinih kaštela nedaleko od Kopra u Istri. Posljednje godine njezina života i Krstin odnos prema njihovoj zajedničkoj ostavštini nakon njezine smrti tema su ovog teksta. Naime, njihov pogled na svijet, njihov identitet, mentalitet i duhovni sklop, a nadalje njihova ljubav trajno je ostala ukoričena *Njemačko-rimskim brevijarom* i barokno uokvirena *Frankapanskim oltarom*.

KLJUČNE RIJEČI: Apolonija Lang od Wellenburga, Krsto Frankapan Modruški i Ozaljski, Venecija – Milano (1514.–1519.), *Das deutsch-römisch Brevier* (1518.), *Der Frangipani-Altar* (1519.)

Uvrijeme dok je augustinac i sveučilišni profesor Martin Luther navodno na vrata crkve u Wittenbergu prikivao svojih 95 teza o uređenju Crkve, njezinim dogmama i o problemu indulgencija (1517.), grof Krsto Frankapan sa suprugom Apolonijom u suradnji s njemačkim franjevcem Jakobom Wygom ubrzano je prevodio rimski brevi-jar s latinskog na njemački jezik. I Luther i Frankapan te su godine bili u središtu svjetske politike. Prvi se kao pokretač nove kršćanske Crkve i prevoditelj Svetog pisma na njemački jezik prometnuo u jednog od najpoznatijih po-kretača njemačke, štoviše – i svjetske povijesti, a drugi kao mletački zatvorenik oko kojega su se lomila koplja na dvorovima diljem Europe i, poput Luthera, kao sudionik prevođenja mo-litvenika na njemački jezik, u tek jednoga od epizodista, ne svjetske, nego nažalost hrvatske, a osobito njemačke povijesti.

Prvih godina Rata Cambraiske lige (1508.–1523.), koji se uglavnom vodio između Habsburgovaca i Mlečana, kapetan Postojne i Krasa, grof Krsto Frankapan, istaknuo se kao ponajbolji vojskovođa cara Maksimilijana I. Habsburškog.¹ Stoga ga je 1510. godine

Maksimilijan za stečene zasluge nagradio posjedom Novigrad (slov. Podgrad, njem. Newhaws, tal. Castel Nuovo) i selima u gornjoj Istri.² Krsto je poznat i po zauzimanju (1509.), a potom i po preotimanju (1511.) te djelomičnom rušenju središta mletačkoga pograničnog voj-no-civilnog upravitelja, Rašpora, nakon čega je mletačka vlada naredila da se ta tvrđava razori do temelja, a rašporskom je kapetanu odredila Buzet kao sjedište (1513.).³ No, godine 1514. Krsto je slučajno dopao zarobljeništa iz kojeg ga Mlečani kao najsposobnijega nepri-jateljskog vojskovođu nisu puštali na slobodu,

1850.; Henry Thode, *Frankapanov pršten: doživljaj*, prev. Ivo Horvat, Zagreb: Hrvatsko izdavačko bibliografsko društvo, 1944. [Rijeka: Matica hrvatska, Tiskara Rijeka, 1992.], str. 38–45, 56–69. Tu je knjigu Thode prvi put objavio na njemačkom jeziku (*Der Ring des Frangipani: ein Erlebnis*, Frankfurt am Main: Verlag von Heinrich Keller, 1895.), a doživjela je još tri njemačka (1901., 1909. i 1926.) i dva engleska izdanja (*Frangipani's Ring. An Event in the Life of Henry Thode*, London: John Macqueen, 1900. i 1904.). U Krstinu je obranu nakon vrlo neodmjerenih, čak klevetničkih napisa u talijanskom tisku stao i Luigi Frangipane pruživši na temelju izvornih vijesti sliku njegova vojnog djelovanja za trajanja Rata Cambraiske lige. Usp. Luigi Frangipane, »Vita militare e politica di Cristoforo Frangipane conte di Veglia, Segna e Madruzza, antagonista di Girolamo Savorgnan nelle guerre in Friuli del 1511 fra Veneziani e imperiali«, u: *Pagine Friulane. Periodico mensile di storia e letteratura della regione friulana*, 16 (1904.), 4, str. 49–53. O Krstinu je djelovanju u tom ratu u novije vrijeme pisao i: Milan Kruhek, *Modruški Bernardin i Krsto Frankapan: mačem i govorom za Hrvatsku*, Modruš: Čakavski sabor Modruše, 2016., str. 108–115.

2 Dokument je objavljen 1850. godine i iz njega se vidi da je Krsto u travnju 1510. dobio tvrđavu Novigrad s pripadajućim posjedom: *Sloss vnd Phleg Newnhaws*. Usp. Gusztáv Wenzel, *Frangepán Kristóf' velenczei*, 1850., str. 8–9, bilj. 3. Pet godina poslije Karajan je taj Novigrad prepoznao kao *Castel nuovo* i točno ga ubicirao – sjeverno od Rašpora u Istri. Usp. Theodor Georg Karajan (prir.), »Simunds von Herbenstein Selbstbiographie 1486–1593«, u: *Fontes Rerum Austriacarum*, Vol. 1: *Österreichische Geschichts-Quellen*, Band I, Wien: Kaiserl. Königl. Hof- und Staatsdruckerei, 1855., str. 67–396 (74, bilj. 2).

3 Usp. Slaven Bertoša, *Rašpor i Rašporski kapetanat: povijesni pregled*, Pazin: Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, 2005., str. 31; Krešimir Regan, Branko Nadilo, »Utvrdje Čičarije, Kastavštine i Istarske Liburnije«, u: *Gradevinar*, 64 (2012.), 4, str. 334–344 (334–335), i literaturu koju navode.

* Istraživanja u okviru kojih su nastali izlaganje na skupu *Frankapansko naslijeđe: pet stoljeća Njemačko-rimskoga brevijara* (Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 8. studenog 2019.) i početna verzija ovog teksta sufinancirala je HRZZ projektom *Izvori, pomagala i studije za hrvatsku povijest od srednjeg vijeka do kraja dugog 19. stoljeća* (IP-2014-09-6547; voditelj dr. sc. Damir Karbić). Istraživanja vezana za objavu ovog teksta sufinancirala je također HRZZ projektom *ReCogniSeMe – Rituali, ceremonije i simboli hrvatskog srednjovjekovlja u europskom kontekstu* (800. – 1600.) (IP-2020-02-3702; voditelj dr. sc. Robert Kurelić).

1 Prvi opsežniji opis djelovanja Krste Frankapana tijekom Rata Cambraiske lige pružio je: Matija Mesić, »Krsto Frankapan u tudjini«, u: *Rad JAZU*, 13 (1870.), str. 17–79 (27–28, 30–32 i 34–51), a kraće su prikaze dali: Gusztáv Wenzel, *Frangepán Kristóf' velenczei fogsága 1514–19: nagyobb részt még ismeretlen egykorú levelezések és egyéb kútfőkről*, Pesten: Eisenfels és Emich' Könyvnyomdája,

premda je za njega, što izravno, što neizravno preko europskih dvorova, nuđena golema otkupnina. U Torreselli je bio smješten od 9. lipnja.⁴ O Krstinoj obitelji postoji recentna literatura⁵ pa je red da se ukratko upozori i na onu o obitelji Lang iz koje je potekla Apolonija.

Apolonijina je obitelj bila ugledna, bogata i djecom brojna građanska obitelj iz Augsburga. Langovi su, zahvaljujući njezinu bratu Mateju (salzburški nadbiskup, kardinal Katoličke Crkve i nadstojnik kancelarije cara Maksimilijana), nobilitirani te su po posjedu u blizini Augsburga nosili pridjev *von Wellenburg*.⁶ Apolonija se, pak, među

damama habsburškog dvora, točnije među onima u pratnji carice Blanke Marije Sforze, isticala ljupkošću i učenošću⁷ te je uskoro bila zaručena i vjenčana (1503.) za tirolskog grofa Julijana Lodrona s kojim je imala kćer – Anu Mariju.⁸ Muž joj je umro (1510.), nakon čega se iz ljubavi udala za Krstu (1513.), što je potvrdila gravurom u njemu darovanu vjenčanom prstenu – »Mit Willen dyn eigen« (S drage volje tvoja).⁹ Njezina se ljubav u svoj svojoj

4 O pokušajima otkupa, ili razmjene zarobljenika, kao i o okolnostima zarobljavanja te danu dolaska Krste u Torresellu detaljni opisi postoje u literaturi navedenoj u bilj. 1.

5 Usp. Milan Kruhek, *Modruški Bernardin i Krsto Frankopan*, 2016.; Ines Srdoč-Koneštra, Saša Potočnjak (ur.), *Putovima Frankopana. Frankopanska baština u Primorsko-goranskoj županiji*, Rijeka: Primorsko-goranska županija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2018.; Bernardin Frankopan Modruški, *Oratio pro Croatia – Govor za Hrvatsku*, 500. obljetnica, prir. Ivan Jurković i Violeta Moretti, Zagreb: Školska knjiga, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli i Katedra Čakavskog sabora Modruše, 2022. i u tim djelima navedenu literaturu.

6 O pridjevku *von Wellenburg* i o vremenu darivanja Langovima tog posjeda pisao je već Roth priređujući augsburšku kroniku. Usp. Friedrich Roth (prir.), *Die Chronik der Stadt Augsburg von Clemens Sender von den ältesten Zeiten der Stadt bis zum Jahre 1536*, ser. *Die Chroniken der deutschen Städte*, Bd. 23, *Die Chroniken der schwäbischen Städte*, Augsburg, Bd. 4, Leipzig: S. Hirzel, 1894., str. 66 (bilj. 2), 114 (bilj. 3). O Langovima je prvi dulji tekst donio Henry Thode (*Frankopanov pršten*, 1992., str. 46-55), a posljednji rad posvećen njima također je napisao povjesničar umjetnosti. Usp. Gustav Bergmeier, »Die Familie Lang von Wellenburg im Triptychon 'Die Heilige Sippe' des Jan van Scorel in Obervellach/Kärnten«, u: *Carinthia I. Mitteilungen des Geschichtsvereins für Kärnten*, 191 (2001.), str. 195-218. Prvi je, pak, tekst u Hrvatskoj posvećen Apoloniji objavljen u tiskovini, a drugi kao poglavlje u tekstu objavljenom u znanstvenom časopisu. Usp. Stefanija Kostial-Zivanović, »Zapostavljena historijska ličnost«, *Novosti*, 32 (1938.), 117, str. 6; Marija Šerčer, »Žene Frankopanke«, u: *Modruški zbornik*, 4/5 (2011.), str. 21-81 (54-60). Osim vrlo kratkih leksikografskih/enciklopedijskih natuknica, o Apoloniji u njemačkoj znanstvenoj literaturi postoji tek jedan tekst u zborniku radova. Usp. Eduard Gebele, »Apollonia Lang

(1475 – 1520)«, u: Götz Freiherr von Pölnitz (ur.), *Lebensbilder aus dem Bayrischen Schwaben*, Band 1, München: München Hueber, 1952., str. 218-228.

7 Postoje različite interpretacije statusa Apolonije kao dvorske dame. Naime, zbog Senderove aluzije da je bavarski herceg Georg Wittelsbach Bogati (Burghausen, 1455. – Ingolstadt, 1503.) zbog sestre Mateja Langa nastojao te na koncu i dobio mjesto upravitelja caričina dvora (usp. Friedrich Roth (prir.), *Die Chronik der Stadt Augsburg von Clemens Sender*, 1894., str. 66 i 74), u historiografiji se nagađalo da je bila njegova ljubavnica. Usp. Paul Legers, »Kardinal Matthäus Lang. Ein Staatsmann im Dienste Kaiser Maximilians I«, u: *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, 46 (1906.), str. 437-518 (462). Štoviše, išlo se tako daleko da se opisivala i kao ljubavnica cara Maksimilijana što je, navodno, pomoglo Mateju u njegovoj karijeri. Usp. Johann Sallaberger, *Kardinal Matthäus Lang von Wellenburg: Staatsmann und Kirchenfürst im Zeitalter von Renaissance, Reformation und Bauernkriegen*, Salzburg: Verlag Anton Pustet, 1997., str. 22-27. No Matej je već bio Maksimilijanov kancelar pa se slažemo s Noflatscherovim mišljenjem da Senderova aluzija, ako je uopće i bila točna, nije utjecala na razvoj Matejeve karijere. Usp. Heinz Noflatscher, *Räte und Herrscher. Politische Eliten an den Habsburgerhöfen der österreichischen Länder 1480-1530*, Mainz: Philipp von Zabern Verlag, 1999., str. 76. Kako god, dvorjanka Apolonija zaista je bila Maksimilijanova miljenica, a »držala se tako kreposno i čestito, da su je prosili grofovi i gospoda« pa nije čudno da se među obožavateljima našao i herceg Georg. Usp. Karl August Barack (prir.), *Zimmerische Chronik*, Bd. II, Tübingen: Litterarischer Verein in Stuttgart, 1869., str. 419-420; Henry Thode, *Frankopanov pršten*, 1992., str. 50.

8 Usp. [Marino Sanudo], *I diarii di Marino Sanuto: MCCCCXCVI-MDXXXVIII*, tom. V, prir. Federico Stefani, Guglielmo Berchet, Nicolò Barozzi, Venezia: Visentini, 1881., col. 152, 327, 336; Henry Thode, *Frankopanov pršten*, 1992., str. 51 i 54-55; Heinz Noflatscher, *Räte und Herrscher*, 1999., str. 264.

9 Henry Thode, *Frankopanov pršten*, 1992., str. 9-18 i 118-127. Rijetko koji povjesničar, pišući o Apoloniji, baš kao i o Krsti,

punini pokazala tijekom Krstina uzništva u Veneciji i Milanu.¹⁰

Apolonija je usprkos nama nepoznatoj, ali ustrajnoj i višegodišnjoj bolesti nastojala u svakom trenutku biti u Krstinoj blizini. Tako je, primjerice, tijekom proljeća 1514. boravila u Gradiški (tal. Gradisca d'Isonzo, slov. Gradišče ob Soči) kako bi bila što bliže bojišnici na kojoj je Krsto vodio operacije. Štoviše, u tom se gradu od 23. travnja liječila i kao bolesnicu zatekla ju je vijest o Krstinu zarobljavanju i njegovu sprovođenju naoružanom galijom u Veneciju.¹¹ Unatoč svemu ona je, kad je izgubila nadu da će joj suprug biti uskoro oslobođen, doputovala nenajavljeno u Veneciju sa sjajnom pratnjom¹² te je

izostavlja priču o njihovoj prstenju i ugraviranom obećanju/geslu na njima, a koje je opširno i utemeljeno opisao Thode.

10 Prva je pripovijest o Krstinu bijegu iz zatvora zahvaljujući pomoći njegove supruge (Mara Sibinjanka, pa i Maria Frankopanovičeva) i vjernoga slugu (Franjo) objavljena 1838. Usp. K..., »Kneginja Frankopanka«, u: Danica Ilirska, IV/10, Zagreb, 10. ožujka 1838., str. 37-39; isto, IV/11, Zagreb, 17. ožujka 1838., str. 42-43. Prvu je pak poemu o Apolonijinoj ljubavi napisao i objavio mađarski pjesnik, novinar i političar János Garay, *Frangepán Kristófné: költői beszély*, Pest: Emich, 1846. Poema je dostupna na: https://hu.wikisource.org/wiki/Frangep%C3%A1n_Krist%C3%B3fn%C3%A9 [pristupljeno 31. lipnja 2022.]. No epizoda zajedničkog života zarobljenoga carskog vojskovođe i njegove supruge u mletačkom zatvoru postala je svjetski poznatom zahvaljujući Thodeovoj knjizi pa je vrlo brzo nakon njezina engleskog izdanja bio tiskan i američki vodič po Veneciji u kojem je, iako romansirani, pružen prilično točan prikaz tih zbivanja. Usp. Francis Marion Crawford, *Salve Venetia. Gleanings from Venetian History*, vol. II, New York: The Macmillan Company, 1905., str. 66-76.

11 Usp. Henry Thode, *Frankopanov pršten*, 1992., str. 69.

12 Nakon bezuspješnih pokušaja da od mletačke vlade dobije jamstveno pismo kako bi doputovala u Veneciju i posjetila svojega supruga u zatvoru, Apolonija je usred zime 1517. godine osvanula u gradu na lagunama s četiri mlade pratilje (donzelle), osobnim liječnikom, nadvornikom i šezdeset slugu. Kako se Vijeće desetorice ustručavalo izdati nalog o njezinu uhićenju, zadužio je Zuana Antonija Dandola kao generalnog nadglednika mletačkih zatvora da je čuva, a on joj je stavio na raspolaganje svoju palaču u Ulici Rasse (*cale dile Rasse*) koja izlazi na Rivu degli Schiavoni (danas Hotel Danieli), a u kojoj je prije bio smješten i

uspjela nekoliko puta (od 20. siječnja 1517.¹³ do 6. siječnja 1519.) »nadmudriti« ne samo Krstina čuvara (Zuana Antonija Dandola) nego i (navodno na njegov užas) samog dužda Leonarda Loredana. Kako? Tako da je sa suprugom u zatvoru boravila u više navrata i po nekoliko mjeseci.¹⁴ Krstu je svakako

francuski poslanik (*dove štava prima l'Orator di Franza*). S pratnjom i dvadeset i dvoje slugu 13. siječnja uselila se u ponudene joj odaje Dandolove palače, a tjedan poslije (20. siječnja) pojavila se pred duždom i njegovim savjetnicima u veličanstvenoj svilenoj nathaljini i crnom satenskom ogrtaču podstavljenom kuninim krznom. Oko vrata joj je bila teška zlatna ogrlica, a na glavi zlatno pokrivalo udešeno na njemački način. Predstavili su je s Dandolom mletački patriciji, Krstin rodak Ivan Kosača (Zuan Cosaza) te dvojica koji su Krsti bili svojta (Andrea Foscolo i Bernardo da Leze). Slijedile su tri mlade pratilje odjevene u crno sukno sa zlatom ušivenim uresima i potom, jedno za drugim, starija guvernanta, osobni liječnik, nadvornik i brojna pratnja njemačkih i mletačkih uglednijih trgovaca. Obratila se duždu sa zahvalama na ljubaznosti i pažnji koju je *Signoria* pokazala njezinu suprugu pa je zatražila dopuštenje da ga posjećuje dvaput na tjedan jer je bolesna, a liječenje koje joj je propisano takve je prirode da mu se odbija podvrgnuti osim u nazočnosti svojega supruga. Dužd i njegovi savjetnici prije se nisu suočili s takvim zahtjevom pa su nemoćni pred takvom argumentacijom – popustili. Istog je dana s njihovim dopuštenjem ušla u Krstine zatvorske odaje. Usp. Marino Sanudo, »Rapporti della Republica Veneta con Slavi meridionali. Brani tratti dai diari manoscritti di Marino Sanudo«, prir. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Arhiv za povijestnicu jugoslavensku*, VIII (1865.), str. 1-256 (3-5); Matija Mesić, »Krstina Frankopan u tudjini«, 1870., str. 58-59; Henry Thode, *Frankopanov pršten*, 1992., str. 107-109.

13 Vrijeme dolaska Apolonije u Krstine zatvorske odaje su oboje točno naznačili u grafitu/natpisu na desnoj bočnici prozora sobe u Torreselli, ali mletačkim stilom datiranja – *Mos Venetus* (20. siječnja 1516.). Stariju literaturu u kojoj se navodi s više ili manje uspjeha cjelovit prijepis natpisa spomenuo je Šime Ljubić u vijesti u kojoj je i sam donio, po svemu sudeći, točan prijepis natpisa. Usp. Šime Ljubić, »Nadpis Krsta Frankopana i njegove žene Apolonije, u Mletcih«, *Vieštnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, 2 (1880.), str. 61-62 (61). Taj je natpis prenijela Marija Šercer (»Žene Frankopanke«, 2011., str. 56-57). No natpis je objavio i Henry Thode (*Frankopanov pršten*, 1992., str. 132), a točno ga je prenio i Francis Marion Crawford, *Salve Venetia*, 1905., str. 74.

14 Nakon što je od dužda i Vijeća desetorice 20. siječnja 1517. dobila dopuštenje da posjeti Krstu, Apolonija je iskoristila priliku da u zatvoru prenoći! Naime, sutradan se Dandolo pojavio pred duždom i Vijećem, kako svjedoči Sanudo, u stanju neopisive »nevjericke i usplahirenosti«. Rekao je da je

krasila jaka karakтерна crta – čelična volja i uz nju postojana vjera (životni moto mu je bio: »Spes mea in Deo est«).¹⁵ No njegova je uzdanica zapravo bila Apolonija i ona je bila ta koja mu je nastojala beznađne i monotone uzničke dane osvježavati raznovrsnim aktivnostima. Zavjetovali su, primjerice, Gospi da će podići oltar ako on bude oslobođen. U tu je nakanu Apolonija s Krstinim ocem Bernardinom angažirala preteču nizozemskog renesansnog slikarstva, znamenitog Jana van Scorela, da izradi slike za triptih koji je zaista i postavljen u crkvi njezina imanja Falkenstein u Koruškoj, danas u crkvi sv. Martina u mjestu Obervellach (slov. Zgornja Bela; hrv. Gornji Beljak). Nizozemac je morao dolaziti s Apolonijom u posjete Krsti jer

ih je za potrebe triptiha portretirao kao sv. Kristofora i sv. Apoloniju (sl. 1).¹⁶

No nije van Scorel bio jedini posjetitelj koji je obilazio Krstu. Naime, kao vrsni poznavatelji latinskog jezika uz Krstinu potporu, Apolonija i franjevac Jakob Wyg priredili su za tisak rimski brevijar preveden na njemački jezik. Upravo su zbog toga, ne samo Apoloniji i Wygu u Dandolovu palaču na Rivi degli Schiavoni, gdje je ona s prатnjom bila smještena u razdobljima kada nije dijelila uzništvo s Krstom, nego i k njemu, ili njima oboma, u Torresellu dolazila braća de Gregoriis, Giovanni i Gregorio, po-najbolji mletački tiskari, a možda i slavni drvorezac Giovanni Andrea Vavassore, kako bi

prethodne večeri kad je grofica napokon ušla u zatvorsku odaju svojega supruga priredila takvu scenu kako bi joj se dopustilo da ostane cijelu noć s njim da je on, Dandolo, ne-moćno i protiv svoje volje napustio par ostavivši ih zajedno. A sada, ujutro, pronašao je groficu kako još uvijek leži u krevetu, izjavljujući da je teško bolesna, a Krsto je zahtijevao da joj se bez odlaganja pošalje liječnik. Sanudo ironično bilježi da je tog jutra »bilo puno buke u Vijeću« (»in Colegio fo gran marmoro di questo«) i lako je povjerovati da je govorio istinu. Gotovo polovica vijećnika bila je stava da se groficu ostavi sa suprugom, međutim tjesna je većina glasala da mora izaći iz zatvora. Vijećanje je završilo, ali bilo je jedno odlučiti što bi se trebalo učiniti, a sasvim drugo da se Apoloniju natjera na to. Izjavila je da nema te sile na zemlji koja bi je mogla izvući iz Torreselle. Prkosila je duždu, Vijeću deseterice i svim njihovim odlukama. Na koncu se mletačka Vlada, suočena s takvom tvrdoglavošću, bespomoćno povukla i ostavila ju je na miru. Te i sljedećih je godina odlazila u abanske kupke (Terme di Abano) na liječenje, ali čak je i tada odbijala izaći iz Torreselle sve dok joj nije bilo službeno obećano da će joj se omogućiti povratak k supruhu. Usp. Marino Sanudo, »Rapporti della Republica Veneta«, 1865., str. 17, 35, 36; Matija Mesić, »Krst Frankapan u tudjini«, 1870., str. 54-59; Marija Šerčer, »Žene Frankopanke«, 2011., str. 55-56.

¹⁵ Marino Sanudo, »Rapporti della Republica Veneta«, 1865., str. 51. Moto koji je zabilježio Sanudo, kao što smo napomenuli, redovito prenose pripovjedači Krstina života. Vidi bilješku 9 i bilješku 18 ovoga priloga.

¹⁶ Već je 1882. godine na triptih upozorio osnivač studija povijesti umjetnosti Sveučilišta u Beču, Rudolf Eitelberger von Edelberg (»Wien. Das Altarbild von Johannes Scorel in Obervellach in Kärnten«, u: *Repertorium für Kunstwissenschaft*, Bd. V, Berlin, Stuttgart: Verlag von W. Spemann, 1882., str. 87-89), ali prvi koji je znanstveno opisao i točno atribuirao oltar u Obervellachu jest znameniti austrijski povjesničar i arhivist August von Jaksch. Usp. August von Jaksch, »Die Scorel'sche Altartafel zu Obervellach und ihre Stifter«, u: *Neue Carinthia. Zeitschrift für Geschichte, Volks- und Alterthumskunde Kärntens*, I (1890.), 2, str. 81-94. No *Der Frangipani-Altar* jest i u novijoj austrijskoj historiografiji i povijesti umjetnosti zanimljiv znanstvenicima. Usp. Stefan Krenn, »Zur Stiftung des Scorel-Altars in Obervellach«, u: *Carinthia I. Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten*, 169 (1979.), str. 143-159; Gustav Bergmeier, »Die Familie Lang von Wellenburg im Triptychon«, 2001., str. 195-218. Kako je riječ o triptihu koji je oslikao preteča nizozemske renesanse Jan van Scorel (Schoorl kraj Alkmaara, 1495. – Utrecht, 1562.), povjesničari umjetnosti u Nizozemskoj također su pokazali zanimanje za to djelo i uspjeli su prepoznati naručitelja pa ga uredno nazivaju *De triptiek van de Graaf van Frangipani*. Usp. Jos A. L. de Meyere, *Jan van Scorel. 1495-1562. Schilder voor prins en prelaten*, Utrecht: Centraal Museum, 1981., str. 7-10; Molly Faries, »Jan Van Scorel's Clerical Patronage«, u: Nicole Dacos (ur.), *Fiamminghi a Roma 1508-1608*, Bolletino d'Arte, suppl. al no. 100, Roma 1997., str. 107-116. Zahvaljujem akademkinji Nelli Lonzi i mag. Marti Jurković na kopijama u Hrvatskoj nedostupne literature o životu i djelu Jana van Scorela. Najnoviji rad o tom oltaru: Ivan Jurković, »Senj i Sv. Antun Opat na slikama Frankapanskog oltara u Obervellachu«, u: *Senjski zbornik*, 49 (2022.), str. 165-186.

Sl. 1 Jan van Scorel, Sv. Apolonija – desno krilo Frankapanskog oltara (*Der Frangipani-Altar*), 1519., Obervellach, župna crkva sv. Martina (snimio Danko Šourek)

Sl. 2 Giovanni Andrea Vavassore, *Apolonia Lang* – detalj drvoreza *Krunidba Bogorodice u Njemačko-rimskom brevijaru* (*Das deutsch-römisch Brevier*; 1518.), Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica

zajedničkim snagama svijetu podarili prekrasan *Brevijar*.¹⁷ Sve je te aktivnosti »nadgledao« Zuan

17 Detaljan opis aktivnosti svijetu navedenih aktera oko priprema *Brevijara* za tisak s uputama na relevantnu literaturu vidi u poglavlju Sanje Cvetnić, »Vitez, dama, fratar, tiskar i drvorezac: protagonisti izdavačkog pothvata Frankapanskoga brevijara« u: Sanja Cvetnić, Danko Šourek, Tanja Trška, *Frankapanski brevijar: otisak sudbine. Ilustracije molitvene knjige u zlatno doba mletačkoga tiskarstva*, Zagreb: FF press, 2019., str. 19–36. Vidi također: Sanja Cvetnić, »Knezovi krčki Frankapani kao "začinjavci": Njemačko-rimski brevijar (1518.) Krste I. Frankapana«, u: Ivana Mance, Martina Petrinović, Tanja Trška (ur.), *Institucije povijesti umjetnosti: zbornik 4. kongresa hrvatskih povjesničara*

Antonio Dandolo, »kojega je ova prejasna sinjorija postavila za našega gospodara«, kako ga sâm Krsto u pismu bratu Ivanu naziva, pa se tako brinuo i o mogućim Krstinim posjetiteljima. Primjerice, mletački patricij koji je, premda je bio nagle čudi, ali čovjek hedonističke naravi, uživao Dandoloovo povjerenje bio je Ivan Kosača. I baš zato što je Kosača bio ujedno i Krstin rođak po majkama, Dandolo ga je često uzimao kao pratioca prilikom obilaska Krste u Torreselli, što ovomu očito nije bilo mrsko.¹⁸

Iako bolesna, Apolonia je sve aktivnosti oko rada na *Brevijaru* koordinirala, vodila i unatoč svim tegobama dočekala 31. listopada 1518. iz de Gregoriisove tiskare toliko željeni *Brevijar* (sl. 2).¹⁹ Za ondašnje je prilike bio otisnut u ve-

umjetnosti, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Institut za povijest umjetnosti, 2019., str. 107–111.

18 Matija Mesić, »Krsto Frankapan u tudjini«, 1870., str. 52, 54–55. Ivanova majka Margareta bila je sestra Krstine majke Lujze Marzano Aragonske. Nakon smrti njegova oca, hercega Vlatka (1489.), Kosače su se s otoka Raba (gdje su kao prognanici nakon gubitka Hercegovine boravili) trajno preselili u Veneciju. Ivanu Kosači i njegovoj obitelji više je pozornosti posvetila Lovorka Čoralić. Usp. Lovorka Čoralić, »Ogranak humske velikaške obitelji Kosača u Mlecima: tragom oporučnih spisa (16.–17. stoljeće)«, u: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 35 (2017.), str. 145–155. Zbog Dandolo korektnog i dobrotornog odnosa kao domaćina prema Apoloniji i njezinoj pratnji, kao i prema svim njezinim i Krstinim suradnicima, a osobito zbog njegova pristojna odnosa prema Krsti premda mu je bio »gospodarom« u Torreselli (Henry Thode, *Frankapanov prsten*, 1992., str. 86), između Zuana Antonija i Krste razvilo se prijateljstvo koje je trajalo do kraja Krstina života. Njemu je Krsto na odlasku za Milano darovao prsten s geslom »Spes mea in Deo est«. Usp. Marino Sanudo, »Rapporti della Republica Veneta«, 1865., str. 51. I ne samo to, postoji sasvim opravdana pretpostavka da je Dandolo bio u srodstvu, ili barem svojatanskoj vezi, s Krstom. Usp. Francisco Javier Juez y Galvez, »Maruliana en la Biblioteca Colombina de Sevilla«, u: *Colloquia Maruliana*, 14 (2005.), str. 199–237 (200, bilj. 129).

19 Usp. *Das deutsch-römisch Brevier* [...], Venedig: Gregorius de Gregoriis, 1518. Datum izdanja naveden je u incipitu: »[...] im Jar nach Christi unsers Herren geburt dausent. v. hundert und xviii. Jar am letsten Tag dess3 Monat3 Octobris«.

liko nakladi – u čak 400 primjeraka. Hrvatski su povjesničari donedavna bili uvjereni kako je tek dva primjerka preživjelo burna vremena protestantsko-katoličkog sukoba na prostorima Svetorimskog Njemačkog Carstva.²⁰ No ispostavilo se da je Krstin i Apolonijin brevijar ostavština koja se raširila tiho, gotovo nezamijećeno, pod različitim imenima, diljem svijeta.²¹ Naime, *Brevijar* se kao rijetko viđeno postignuće ranoga prevodilaštva na njemački jezik (štoviše, u znatnosti prvoga registriranog) može pronaći u najuglednijim knjižnicama Sjedinjenih Američkih Država, Australije, Austrije, Velike Britanije, Hrvatske, Italije, Mađarske, Nizozemske, Njemačke i Rusije!²²

20 Premda je već 1925. upozoreno na barem osam tada poznatih primjeraka u Austriji, Njemačkoj, Italiji i Mađarskoj (usp. Camilla Lucerna, »Das Frankopani – Brevier«, u: *Der Morgen*, III (1927.), 687, str. 12), u stručnoj se domaćoj literaturi još uvijek javlja tvrdnja da je *Brevijar* sačuvan u samo dva grada (Heidelbergu i Budimpešti) zahvaljujući Thodeovu radu u Heidelbergu na primjerku koji je bio posuđen iz Budimpešte (usp. Marija Šerčer, »Žene Frankopanke«, 2011., str. 58, bilj. 116), iako je, primjerice, Mesić u svom osvrtu spomenuo i bečki primjerak čiji je opis, zahvaljujući Ivanu Kostrenčiću, i iskoristio pišući o Krsti Frankapanu. Usp. Matija Mesić, »Krsto Frankapan u tudjini«, 1870., str. 77-78. Uostalom, primjerak u Heidelbergu ne postoji (objašnjenje zabune u stručnoj literaturi: Sanja Cvetnić, Danko Šourek, Tanja Trška, *Frankapanski brevijar*, 2019., str. 15, bilj. 31-33). I Nikola Žić bio je uvjeren da je, osim primjerka u Budimpešti, tek »[...] još koji komad sačuvan i po zapadnoj Evropi, naročito u Njemačkoj i Francuskoj«, Nikola Žić, »Brevir Krsta Frankopana«, u: *Obzor*, LXXIV (1933.), 224, str. 2-3 (2).

21 *Brevijar* se, naime, u prijašnjim priručnicima često registrirao kao *Petbuch die Syben Zeit van Latein in Deutsch gemacht* pa je pod tim naslovom naveden čak i u *Hrvatskom biografskom leksikonu*. Usp. Georg Wolfgang Panzers, *Annalen der ältern deutschen Litteratur* [...], Nürnberg: Grattenauer, 1788., str. 411-412; Ignaz Franz Edler von Mosel, *Geschichte der Kaiserl. Königl. Hofbibliothek zu Wien*, Wien: Fr. Beck'sche Universitäts-Buchhandlung, 1835., str. 338; Matija Mesić, »Krsto Frankapan u tudjini«, 1870., str. 77; Šime Ljubić, »Nadpis Krsta Frankopana«, 1880., str. 61-62; P. Str. [Petar Strčić], »Frankapan, Krsto I. Brinjski«, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1998., str. 414.

22 O primjercima *Brevijara* koji se čuvaju po svjetskim knjižnicama s njihovim signaturama i mrežnim adresama pisano

Vrlo je brzo nakon pojave *Brevijara* iz tiskare, zahvaljujući diplomatskim lobiranjima Langovih i Frankapana, Krsto premješten iz mletačkog u zatvor u Milano iz kojeg je, navodno podmitivši stražare, napokon noću s 13. na 14. listopada 1519. uspio pobjeći.²³ Apolonija tu slobodu nije dočekala. Premda je redovito odlazila u Terme di Abano, odnosno hodočastila Gospi od Zdravlja, crkvi (*Santuario di Monteortone*) u kojoj se sigurno molila i pred oltarom iza kojeg je bila freska sv. Kristofora, Blažene Djevice Marije s djetetom Isusom i sv. Antunom Pustinjakom / Opatom, bolest se iznova vraćala.²⁴ Umrula je 4. rujna 1519. u

je u posljednje dvije godine. Usp. Ivan Jurković, »O grbovima u molitvenicima koje su dali tiskati 1518. u Veneciji Krsto Frankapan sa suprugom Apolonijom Lang i 1560. u Padovi Katarina Frankapan, supruga Nikole Zrinskog Sigetskog«, u: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 35 (2017.), str. 61-84 (61-62, bilj. 1); isti, »Sveti Grgur Veliki u Njemačko-rimskom brevijaru (1518.)«, na freskama u Sveticama (1541.) i u *Raju duše* (1560.) koje su naručili Frankapani Modruški i Ozaljski, u: *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*, 70 (2019.), str. 137-154 (138-139, bilj. 4). Ukupno je trideset i sedam preživjelih primjeraka s njihovim detaljnim opisima navedeno i u: Sanja Cvetnić, Danko Šourek, Tanja Trška, *Frankapanski brevijar*, 2019., str. 9-17. No u međuvremenu su pronađena još četiri primjerka od kojih su čak tri u Knjižnici Mađarske akademije znanosti (*Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár*) u Budimpešti pod kataloškim naslovom *Breviarium Romanum (német)* i signaturama RM IV 103a, RM IV 103b i Ráth 1600, te jedan primjerak u Knjižnici Newberry (*Newberry Library*) u Chicagu pod kataloškim naslovom *Das deutsch römisch Brevier* i signaturom VAULT Wing ZP 535.G866. O *Brevijaru* kao prvomu na njemački jezik s latinskog prevedenom djelu s uputama na relevantnu literaturu usp. Sanja Cvetnić, »Vitez, dama, fratar, tiskar i drvorezac«, str. 31-32, bilj. 62-64.

23 Usp. Marino Sanudo, »Rapporti della Republica Veneta«, 1865., str. 51-52 i vijest o bijegu: str. 65.

24 Usp. isto, str. 17, 35, 36 i 44. Još je Mesić istaknuo Sanudovu »zlobnu« skepsu glede Apolonijine bolesti jer je ovaj ustvrdio da je Apolonijino zdravlje dobro (»e sta amalata forte ma sta bene«) te je stoga i smatrao neutemeljenom Krstinu želju, odnosno zahtjev da mu se dopusti posjetiti Apoloniju u Dandolovoj palači (»in una caxa la qual paga fitto in calle dile Rasse«, isto, str. 44) kamo se vratila nakon boravka u

Milanu kamo je pošla za svojim voljenim suprugom. Neprežaljenu je Apoloniju, prema kazivanju mletačkog kroničara Marina Sanuda, Krsto pokopao u Novigradu istarskom nedaleko od Kopra. Ako je Sanudova tvrdnja točna, tada nije riječ o Novigradu ponad ušća rijeke Mirne, nego upravo o Novigradu u posjedu Krste Frankapana – današnjem Podgradu u Sloveniji na samoj granici s Hrvatskom. Postoje, doduše, tvrdnje u literaturi da je Apolonija umrla 4. siječnja 1520.,²⁵ ali vjerujemo Marinu Sanudu koji piše: »U Milanu, 4. ovog mjeseca (rujna 1519., op. a.), umrla je gospa Apolonija, sestra velečasnog kardinala od Gurka i supruga grofa Krste Frankapana, koji je zatvoren u kaštelu u Milanu gdje ga je njegova supruga pratila; i tijelo joj je stavljeno u kovčeg i poslano u ovu zemlju, i prošlo je kroz Furlaniju da se pokopa u jedan od kaštela rečenog grofa zvanog [...] milja

udaljen od Kopra.«²⁶ Poznato je također da je Krsto nakon bijega koncem studenog 1519. mogao preko Zuana Antonija Dandola dopuštenje od Mlečana da ispuni zavjet Blaženoj Djevici Mariji od Chioggie, što je vlast zabranila, ali je dopustila da pošalje koga po njegove stvari u Veneciju te da je još u prosincu boravio »[...] a Castelnovo suo castello vicino a Fiume.«²⁷ U siječnju 1520. nalazio se u Falkensteinu, gdje je instalirao poznati nam triptih.²⁸ Potom je

abanskim termama. Usp. Matija Mesić, »Krsto Frankapan u tudjini«, 1870., str. 67. Uzimajući u obzir »zlobnu« Sanudovu tvrdnju da je Apolonija »snažna i da je dobro« te činjenicu da su abanske kupke bile poznate i kao čudotvorno Gospino lječilište žena s problemima u trudnoći (usp. Enzo Ramazzina, *Le origini del santuario di Monteortone attraverso le fonti e i documenti antichi*, Padova: V. Grasso Editore, 2019.), te vijest o Apolonijinoj smrti bez navođenja njezina uzroka, ne bi se smjelo olako odbaciti pretpostavku da je Apolonija umrla upravo zbog komplikacija u trudnoći.

25 Wenzel je vjerojatno zabunom citirao vijest Marina Sanuda o Apolonijinoj smrti od 4. rujna 1519. ([Marino Sanudo,] *I diarii di Marino Sanuto: MCCCCXCVI-MDXXXIII*, tom. XXVII, prir. Federico Stefani, Guglielmo Berchet, Nicolò Barozzi, Venezia: Visentini, 1890., col. 630) navodeći je kao da ju je preuzeo iz XXVIII. toma i da je upisana pod nadnevkom 6. veljače 1520., premda se odnosila na 4. siječnja 1520. Usp. Gusztáv Wenzel, *Frangepán Kristóf velencei fogsága*, 1850., str. 34, bilj. 1. Tu je dataciju preuzeo potom Matija Mesić (»Krsto Frankapan u tudjini«, 1870., str. 73), a od njega vjerojatno Emilij Laszowski (E. L., »Frankopanske uspomene u Obervellachu«, u: *Svijet: ilustrirani tjednik*, V (1930.), IX/18, str. 466), Štefanija Kostial-Živanović (»Zapostavljena historijska ličnost«, 1938., str. 6) i ostali hrvatski povjesničari. Štoviše, Gusztáv Wenzel u početku je mislio da je Apolonija umrla već 4. veljače 1519. Usp. Gusztáv Wenzel, *Frangepán Kristóf velencei fogsága*, 1850., str. 6.

26 *I diarii di Marino Sanuto*, tom. XXVII, 1890., col. 630. Kao što je došlo do zabune o datumu Apolonijine smrti, tako se u književnosti i historiografiji autori razilaze u mišljenjima oko ubikacije mjesta Apolonijina ukopa. Uobičajilo se navoditi da je pokopana u Novigradu ponad rijeke Mirne u Istri, južno od Kopra (usp. Milutin Cihlar Nehajev, Vuci, prir. Josip Vončina, Zagreb: Školska knjiga, 1995. [Vuci, o četirišotoj obljetnici smrti Krste Frankapana, kneza Krčkog, Senjskog i Modruškog: 27. IX. 1527 - 27. IX. 1927., Zagreb: Matica hrvatska, 1928.], str. 143-149; E. L. [Emilij Laszowski], »Frankopanske uspomene u Obervellachu«, 1930., str. 466; Marija Šercer, »Žene Frankopanke«, 2011., str. 57), premda postoji i prijedlog da je riječ o Svetvinčentu u Istri. Usp. Giuseppe Vassilich, »Un punto incerto d'una notizia certa«, u: *Pagine istriane*, III/7 (1905.), str. 157-162. Marino Sanudo je doduše prenio vijest da je Apolonijino tijelo dopremljeno »in uno castello del prefato Conte chiamato mia lontan di Caodistria«, što ne znači da je u njemu i trajno pokopana. Možda je njezino tijelo Krsto prenio u Falkenstein zajedno s triptihom – nisu li se njih dvoje zavjetovali Gospi da će joj podići oltar kako bi na njezin zagovor Krsto bio oslobođen?

27 Marino Sanudo, »Rapporti della Republica Veneta«, 1865., str. 66. Zahvaljujući ovoj vijesti, posve je jasno da je Krsto boravio u Novigradu (Podgradu) nedaleko od Rijeke, a ne u Novigradu ponad rijeke Mirne. O ubikaciji Krstina Novigrada vidi bilješku 2 ovoga priloga. Isto tako posve je jasno i da su slike triptiha bile dovršene 1519. godine, što je na koncu potvrdilo i infracrveno snimanje središnje slike (*Sveto rodbinstvo*). Usp. Molly Faries, »Underdrawings in the Workshop production of Jan van Scorel – A study with infrared reflectography«, u: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, 26 (1975.), str. 89-228 (103 i 205, bilj. 30); Sanja Cvetnić, »Vitez, dama, fratar, tiskar i drvorezac«, 2019., str. 26, bilj. 32.

28 Na poledini središnje slike triptiha (*corpus*) nalaze se grbovi bračnog para Krste i Apolonije. Iznad Krstina grba nalazi se lako razumljiva datacija na latinskom (*Anno Domini 1520*), a iznad Apolonijina teže prepoznatljiva na njemačkom jeziku (*XVc und in XX Jar*) pa je s obzirom na Krstin itinerar tijekom 1520. godine najvjerojatnije vrijeme prikupljanja dijelova triptiha iz Venecije u Podgrad bilo razdoblje tijekom studenoga i

s pratnjom od dvanaest konjanika produžio za Augsburg. Ondje se susreo sa šurjakom Matejem Langom, koji ga je preporučio caru Karlu V. te ga je ovaj i imenovao rašporskim i kraškim kapetanom.²⁹

Krsto je obiteljskim, ali i nasljeđem zemlje iz koje je potekao, bio pripravan s Apolonijom širiti sve ono što se danas podrazumijeva pod pojmom »raznolikost«. Ta se raznolikost, a zapravo jedinstvo kultura sjevernog Jadrana s početka XVI. stoljeća ogledala u naručiteljima Njemici i Hrvatu, knjizi nastaloj u Veneciji iz ruku tiskara i drvorezaca Talijana, a sve to prevedeno s latinskog na njemački jezik, ali i triptihu (s pet slika) koji su također u Veneciji naručili od nizozemskog slikara. Krstin i Apolonijin je pogled na svijet, njihov identitet, mentalitet i duhovni sklop, a nadasve njihova ljubav, trajno ostala ukoričena *Njemačko-rimskim brevijarom* i barokno uokvirena *Frankapanskim oltarom*!

prosinca 1519., a sastavio se i instalirao u Falkensteinu u siječnju 1520. Usp. Godefricus J. Hoogewerff, *Jan van Scorel – Peintre de la Renaissance Hollandaise*, La Haye: Martinus Nijhoff, 1923., str. 19; E. L. [Emilij Laszowski], »Frankopanske uspomene u Obervellachu«, 1930., str. 466; Godefricus J. Hoogewerff (prir.), *Jan van Scorel*, katalog izložbe, Utrecht: Centraal museum Utrecht, 1955., str. 26; Ivan Jurković, »O grbovima u molitvenicama«, 2017., str. 68-69. Krsto je držao Falkenstein u posjedu do 1522. godine kada ga je s vlastelinstvom prepustio svojoj netom udanoj pastorki, Apolonijinoj kćeri iz prvog braka, Ani Mariji Lodron i njezinu suprugu Andriji Ungnadu od Sonnegga. Usp. Henry Thode, *Frankopanov prsten*, 1992., str. 179.

29 Usp. Marino Sanudo, »Rapporti della Republica Veneta«, 1865., str. 73; Matija Mesić, »Krsto Frankapan u tudjini«, 1870., str. 74; Luigi Frangipane, »Vita militare e politica di Cristoforo Frangipane«, 1904., str. 52. Uostalom, u domaćoj je literaturi malo poznata činjenica da je Krsti i braći Karlu V. i Ferdinandu I. zajednički prapradjed bio kralj Ferdinand I. »el de Antequera« Aragonski (Medina del Campo, 1380. – Igualada, 1416.).

SUMMARY

In Memory of Countess Apollonia Lang, Wife of Christopher Frankapan, on the Occasion of the 500th Anniversary of her Death

The *Deutsch-römisches Brevier*, prepared by Christopher Frankapan and his wife Apollonia Lang in collaboration with the German Franciscan Jacob Wyg during the count's imprisonment in Venice (1514 – 1519) and printed in 400 copies, has been the subject of scholarly interest for centuries. Nevertheless, each subsequent generation of scholars encountered certain difficulties in locating surviving copies. It was therefore believed that only a few copies had survived, but it turns out that Christopher and Apollonia's breviary represents their legacy that had spread quietly, almost unnoticed, under different names, all over the world. A rare achievement of early translation from Latin to German, the Breviary can be found in the most prestigious libraries of the United States of America, Australia, Austria, Great Britain, Croatia, Italy, Hungary, Holland, Germany and Russia! Christopher managed to escape from captivity in mid-October 1519 – unfortunately only five weeks after the unexpected death of Apollonia. According to chronicler Marino Sanudo, the body of his beloved wife was taken from Milan to one of his castles not far from Koper. If Sanudo's claim is correct, then this was not Novigrad located above the mouth of the Mirna River, as it customarily appears in literary, journalistic and scholarly publications, but rather Novigrad in Istria, which was actually part of Christopher's estates and can be identified with today's Podgrad in Slovenia on the very border with Croatia.

The last years of Countess Apollonia Lang's life and Christopher's attitude towards their joint legacy after her death are the subject of this

paper. Their view of the world, their identity, their mindset and spiritual inclinations, and above all, their love, remain forever bound by the *Deutsch-römisches Brevier* and baroquely framed by the *Frankapan altarpiece*!

KEYWORDS: Apollonia Lang of Wellenburg, Christopher Frankapan Count of Modruš and Ozalj, Venice – Milano (1514 – 1519), *Das deutsch-römisches Brevier* (1518), *Der Frangipani-Altar* (1519)